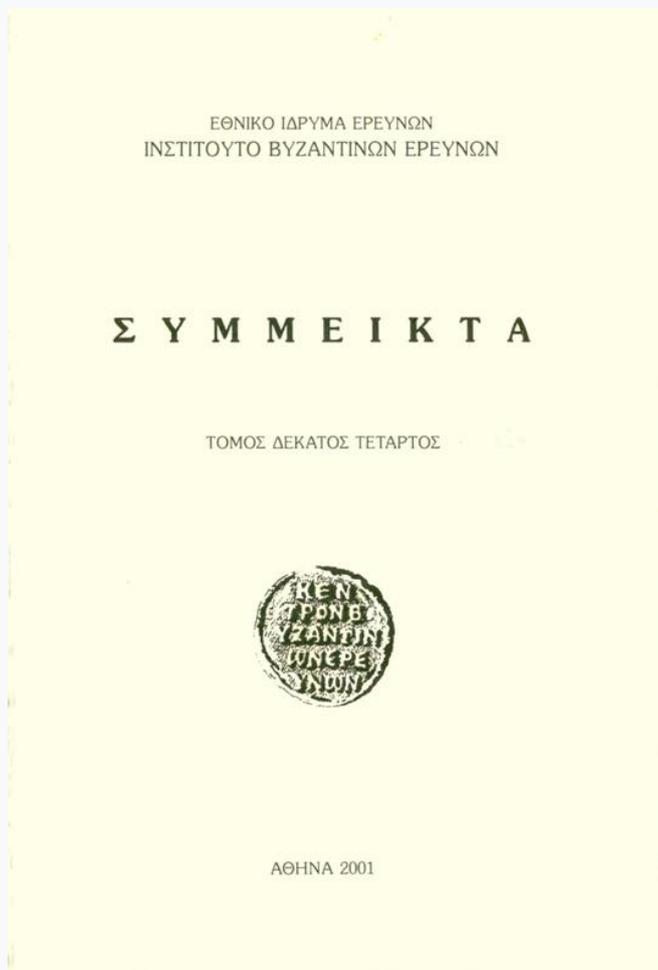

Byzantina Symmeikta

Vol 14 (2001)

SYMMEIKTA 14

Η πρόνοια του Μονομάχου και η διαμάχη για τον Χάντακα (1333-1378)

Λένος ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.880](https://doi.org/10.12681/byzsym.880)

Copyright © 2014, Λένος ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ Λ. (2008). Η πρόνοια του Μονομάχου και η διαμάχη για τον Χάντακα (1333-1378). *Byzantina Symmeikta*, 14, 257–272. <https://doi.org/10.12681/byzsym.880>

ΛΕΝΟΣ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ

Η ΠΡΟΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΟΝΟΜΑΧΟΥ ΚΑΙ Η ΔΙΑΜΑΧΗ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΧΑΝΤΑΚΑ (1333-1378)

Στην εύφορη κοιλάδα των Σερρών και του Στρυμόνα σχηματίσθηκαν κατά τον Μεσαίωνα πολυάριθμες αγροτικές κοινότητες, δορυφόροι των αστικών κέντρων της περιοχής (Σέρρες, Ζίχνα κλπ.). «Αστικά» κέντρα με σαφή αγροτικό χαρακτήρα και προσανατολισμό, ασφυκτικά εναγκαλισμένα με τα χωριά, που τα περιέβαλλαν. Τα χωριά με τη σειρά τους είχαν με την πόλη τις αυστηρά καθορισμένες σχέσεις, που επέβαλλε η υπαγωγή και των δύο στην αριστοκρατία της γης και στις ανάγκες της. Οι λαϊκοί και οι εκκλησιαστικοί άρχοντες, μέλη μιας τάξης με κοινά και διαπλεκόμενα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα, καθόριζαν με γνώμονα την αυτάρκεια τους το ρυθμό της ζωής στη πόλη και στην ύπαιθρο. Ο θεσμός της οικονομίας/πρόνοιας, με τη γενικευμένη μορφή που παίρνει στον ύστερο Μεσαίωνα, παγώνει κάθε δυνατότητα αυτόνομης εξέλιξης της πόλης και καθλώνει την αγροτική κοινότητα σε παλιά, αρχαϊκά πρότυπα εκμετάλλευσης της γης. Το χωριό τροφοδοτεί την πόλη με αντάλλαγμα ρευστό χρήμα, με το οποίο αντικαθιστά ή, συχνότερα, επιδιορθώνει στα ταπεινά εργαστήριά της εργαλεία και, γενικότερα, σκευή, κυρίως όμως καταβάλλει δύο φορές το χρόνο τον οφειλόμενο φόρο προς το δημόσιο ή τον προνοιαρχό. Η πόλη περιορίζεται να τροφοδοτεί τον αγρότη (εξ άλλου οι περισσότεροι κάτοικοι είναι και αγρότες) και τον αριστοκράτη με είδη πρώτης ανάγκης και να καταβάλλει το φόρο της. Το πλεονάζον χρήμα που εισπράττεται από το κράτος προορίζεται και δαπανάται σε ποικίλες οφειλές του δημοσίου προς ξένες πόλεις-τράπεζες, προς συμμάχους/εχθρούς, για τη συντήρηση μισθοφόρων και την εισαγωγή ειδών πολυτελείας για τους άρχοντες και το περιβάλλον τους.

Οι κάτοχοι προνοιών γίνονται (απο κοινού με την ιταλική πόλη-τράπεζα) οι ρυθμιστές της οικονομίας νεμόμενοι τα έσοδα του κράτους από τους φόρους. Ο Άθως βαθμιαία αποκτά τον οικονομικό έλεγχο από κοινού με την Μονή του Προδρόμου και τους μεγάλους κοσμικούς γαιοκτήμονες, όπως ο Ιωάννης Καντακου-

ζηνός και η μητέρα του Θεοδώρα, σχεδόν ολόκληρης της Ανατολικής Μακεδονίας. Κάθε μονή, ανάλογα με το κύρος της, μετατρέπεται σε μεγάλο κάτοχο γαιών και κύριο των προσπλωμένων σε αυτές χωρικών, των γνωστών από τα αρχαιακά έγγραφα *παροίκων*. Πρέπει εδώ να τονισθεί ότι το ενδιαφέρον του προνοιαρίου είναι διπλό: η αφθονία σε μοδίους γης είναι αχρηστη χωρίς ικανό αριθμό καλλιεργητών που να αποδίδουν χρήμα. Η αυτοκρατορική εύνοια της πρόνοιας μεταφράζεται σε *ποσότητα* νομισμάτων, που εισπράττει επισίως ο ευεργετούμενος. Σε αυτόν ή, σωστότερα, στον αρμόδιο ανώτατο υπάλληλο εναπόκειται η φροντίδα της ανεύρεσης της γής και της κατανομής του ποσού σε παροίκους, που θα το παράγουν για λογαριασμό του προνοιαρίου. Έτσι, ο *ἀπογραφεύς* παραδίδει εκ μέρους του δημοσίου στον ενδιαφερόμενο τη γη και ονομαστικά τους χωρικούς με την περιουσία τους αναγράφοντας ατομικούς και συλλογικούς φόρους, έχοντας ταυτόχρονα την εξουσία να προσκυρώσει γη εγκαταλελειμένη σε χωρικούς μη εγγεγραμμένους ήδη σε άλλο κατάλογο¹.

Το χωριό Χάνδαξ/Χάντακας και η περιοχή του βρίσκονται στην δυτική όχθη του Στρυμόνα κοντά στις αγροτικές κοινότητες του Κούτζη (σημερινή Ευκαρπία), του Θολού, του Ευνούκου, της Πρέβιστας (σημερινή Παλαιοκώμη), της Λουκοβίκειας (Μεσολακιά), του Δραβίσκου και, βέβαια, του Ραδολίβου στην ανατολική όχθη του ποταμού. Ανήκει δηλαδή στον εσμό των λιγότερο ή περισσότερο μικρών αγροτικών κοινοτήτων, που τα έσοδά τους καρπώνονται ποικίλοι μεγάλοι γαιοκτήμονες, όπως ο μέγας δομέστικος Αλέξιος Ραούλ και η μεγάλη δούκαινα Θεοδώρα Παλαιολογίνα, ο έπαρχος Μιχαήλ Μονομάχος και η μονή Ζωγράφου ή η μονή Χιλανδαρίου. Όπως είναι επόμενο, συχνές ήταν οι διαφωνίες μεταξύ των αριστοκρατών αυτών της γης για τα δικαιώματα τους στη νομή του φόρου από τα χωριά ή από τις αγροτικές εγκαταστάσεις, που απέδιδαν όχι ευκαταφρόνητα εισοδήματα, όπως οι μύλοι². Στην περίπτωση του Χάντακα, η διαμάχη αφορά την κατοχή και κυρίως τη νομή ενός υδρομύλωνα, που βρισκόταν στην περιοχή του χωρι-

1. Για την αγροτική οικονομία, βλ. Angeliki LAIOU, *Peasant Society in the Late Byzantine Empire*, Princeton 1977· Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Αγροτικό περίσσειμα και ο ρόλος του κράτους γύρω στο 1300, στο *Ο Μανουήλ Πανσέληνος και η εποχή του*, Αθήνα 1999, 195-205· Λ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, La pronoia d'Alexis Raoul à Prévista, *Σύμμεικτα* 13, 1999, 203-227· Ο ΊΔΙΟΣ, Un praktikon inédit de Démétrius Apelméné (1301), *ZRVI* 38, 2000, 299-308. .

2. Για τους μύλους/υδρομύλωνες και την σημασία τους στην αγροτική οικονομία, βλ. Ι. ΡΟΥΣΚΑ, *Μυλοτόπια, μύλοι και μυλωνάδες*, Αθήνα 1999. Πβ. Angeliki LAIOU - D. SIMON, Eine Geschichte von Mühlen und Mönchen. Der Fall der Mühlen von Chantax, *Bollettino dell' Istituto di Diritto Romano*, Terza Serie, Vol. XXX, 1988, 620-676.

ού, διαμάχη η οποία επεκτάθηκε στην κατοχή ολόκληρης της κοινότητας. «Αντίπαλοι» ήσαν δύο μοναστήρια, του Ζωγράφου και του Χιλανδαρίου, που διέθεταν ισχυρούς προστάτες, κυρίως το Χιλανδάρι, τόσο στην Κωνσταντινούπολη και τις Σέρρες —το κέντρο εξουσίας των σέρβων ηγεμόνων του ΙΔ' αιώνα— όσο και στο περιβάλλον των Ασέν-Παλαιολόγων και του βούλγαρου τσάρου.

Η διαμάχη διήρκεσε για μακρό χρονικό διάστημα, τους κύριους σταθμούς του οποίου θα επιχειρήσουμε να διακρίνουμε πιο κάτω, και σ' αυτήν αναμείχθηκαν άμεσα και έμμεσα όλες οι βυζαντινές και σερβικές αρχές. Οι αντίδικοι με τις προσβάσεις που διέθεταν, «παραπληροφόρουσαν», όπως θα λέγαμε σήμερα, κατάλληλα τις αρχές και αποσπούσαν ευνοϊκά γι' αυτούς έγγραφα, που απεδείκνυαν την κυριότητα του Χάντακα και των μύλων του, κύρια αιτία της φιλονεικίας των δύο μονών. Το φαινόμενο της εμπλοκής στον ανταγωνισμό δύο ή και περισσότερων προνοιαρίων για τη νομή του ίδιου κήματος είναι, όπως μαρτυρούν τα αρχεία του Άθω και των Σερρών, συχνό και έχει φθάσει μέχρι του να κατασκευάζονται και να προσκομίζονται ως αποδεικτικά στοιχεία στην αυτοκρατορική γραμματεία ή στο δικαστήριο της μητρόπολης Σερρών πλαστά έγγραφα και ένορκες καταθέσεις ψευδομαρτύρων, οι οποίοι όχι σπάνια ελέγχονται και υποβάλλονται σε πνευματικές/εκκλησιαστικές ποινές και υλικές αποζημιώσεις.

Σ' αυτό ακριβώς το πνεύμα εντάσσεται το έγγραφο του αρχείου της μονής Ζωγράφου, που εκδίδουμε. Είναι γραμμένο στο σύννητες βομβύκινο χαρτί του τέλους του Μεσαίωνα (διαστάσεις 170x300 χιλ.) επικολλημένο σε ύφασμα. Πολλές διπλώσεις κατά τον οριζόντιο και κατακόρυφο άξονα, κηλίδες από υγρασία, φθορές από ποντίκια. Πρόσφατα επιχειρήθηκε να φυλαχθεί (!) το έγγραφο σε φάκελλο και χρησιμοποιήθηκαν σύγχρονα εργαλεία γραφείου ((βλ.φωτογραφία). Πιθανόν κατά τη διαδικασία αυτή να χάθηκε το μνηολόγημα/υπογραφή του συντάκτη. Διακρίνεται η άνω κεραία του σταυρού.

Η υπόθεση. Ο συντάκτης του εγγράφου μετά από όρισμό του μεγάλου πριμικηρίου (Ιωάννη)³ μεταβαίνει στον Χάντακα για να επιληφθεί και να κρίνει την

3. Για τον Ιωάννη, τον αδελφό του μεγάλου στατοπεδάρχη Αλεξίου, την καταγωγή τους και τις οικογένειές τους (μη επώνυμοι μισθοφόροι από την Μικρά Ασία, Παλαιολόγοι, Καντακουζηνοί, Ασάν, Κοντοσιέφανοι), βλ Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Patronage in Palaiologan Mount Athos*, στο: Α. BRYER - Mary CUNNINGHAM (εκδ.), *Mount Athos and Byzantine Monasticism*, Ashgate 1996, 104-109. Vassiliki KRAVARI, *Actes du Pantocrator*, Παρίσι 1991, 7-15. G. OSTROGORSKI, *Serska oblast posle dusanove smrti*, Βελιγράδι 1965, 147-154. P. LEMERLE, *Philippe et la Macédoine orientale*, Παρίσι 1945, 206-213. F. DÖLGER, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, Μόναχο 1948, 118.

δικοστασία μεταξύ Ζωγραφίων και Χιλανδαρινών για τον υδρομύλωνα (στ. 1-2). Κάθε πλευρά ανέφερε τα δικαιώματά της και οι Ζωγραφίτες ζήτησαν να επιβληθεί *ἄλλυτος ἀφορισμός* στον Ιωβάν (Jovan) προηγούμενο του Χιλανδαρίου και στους μοναχούς Μαθαίο και Μικαήλ τον Αρβανίτη διότι ισχυρίστηκαν ότι ο μύλος ανήκει στους Χιλανδαρινούς και όχι στο μετόχι των Ζωγραφίων στον Χάντακα (στ. 3-9). Η αίτηση γίνεται αποδεκτή και, σύμφωνα με την εξουσία που της παρέχουν οι Απόστολοι, η *μειριότιτά* του εκφωνεί κατά των τριών χιλανδαρινών το επιτίμιο μέχρις ότου μαρτυρήσουν την αλήθεια (στ. 10-17)⁴.

Συντάκτης και χρονολογία. Ο Χάντακας και η περιοχή του εμφανίζονται για πρώτη φορά στο αρχείο της μονής Ζωγράφου σε έγγραφο του πρωτοκουνηγού Ιωάννη Βατάτζη, ο οποίος παραδίδει στον έπαρχο Μικαήλ Μονομάχο τα έσοδα της περιοχής ως πρόνοια (1333)⁵. Το πολυσυζητημένο αυτό έγγραφο, στο οποίο θα επανέλθουμε πιο κάτω, αποτελεί και την αρχή της έριδας μεταξύ των μονών Ζωγράφου και Χιλανδαρίου και μεταξύ Ζωγράφου και της αγροτικής κοινότητας του Μαρμαρίου για την νομή του Χάντακα, της περιοχής του και των υδρόμυλων του. Το 1378 η διαμάχη έχει φθάσει στο κορύφωμά της: ο αυτοκράτωρ Ανδρόνικος Δ΄ διατάσσει τον μέγα πριμικήριο Ιωάννη να μεταβεί επί τόπου και να λύσει την διαφορά. Αν πάλι ο Ιωάννης κωλύεται, ας συγκροτήσει επιτροπή από τον Μικαήλ Αστρά τον Συναδηνό, τον μπτροπολίτη Ουγγροβλαχίας και Πρώτο του Αγίου Ορους Χαρίτων⁶ και άλλους «καλούς» και «ευσυνειδήτους ανθρώπους» που θα επιληφθούν του θέματος⁷. Πράγματι, τον Σεπτέμβριο του 1378, ο Πρώτος Χαρίτων, συνοδευόμενος από τους ηγουμένους και τους *γέροντες* (εδώ η λέξη με διπλή σημασία: πρεσβύτες και επαΐοντες) μεταβαίνει στον Χάντακα. Οι Χιλανδαρινοί κατέθεσαν ότι ο υδρόμυλος τους ανήκει ως προερχόμενος από «βασιλική δωρεά», πράγμα που ο Χαρίτων έκρινε ανεπαρκές (*συνεσκιασμένον*) και οφειλόμενο σε «ψευδή και απατηλή αναφορά» προς τον εκάστοτε *αὐθεντιεύοντα σέρβο* (εννοεί τους σέρβους διοικητές *—κεφαλί—*, διοριζόμενους από τις Σέρρες). Οι Χιλανδαρινοί υπανεχώρησαν και ισχυρίστηκαν ότι είχαν αγοράσει τον υδρόμυλο από τον αυτοκράτορα Αντώνιο (δηλαδή τον Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο) αλλά δεν είχαν γραπτή απόδειξη. Οι

4. W. REGEL, E. KURTZ, B. KORABLEV, *Actes de l'Athos*, IV. *Actes de Zographou*, *Viz. Vrem.* 13, 1907, *Priloženije* 1, no XXIX, 68-71 (στο εξής: *Zographou*).

5. *Zographou*, αρ. XLVII, 106-107.

6. Για τον Χαρίωνα βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Patronage in Palaiologan Mount Athos*, 101-102· P. LEMERLE, *Actes de Kaitlunus*, Παρίσι 1988, 8-13, 294-297 και Διονυσία ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, *Ο αθωνικός μοναχισμός*, Αθήνα 1992, 374.

7. *Zographou*, αρ. XLVIII, 107-111.

Ζωγραφίτες κατέθεσαν όλα τα έγγραφα που διέθεταν για την πρόνοια στον Χάντακα. Ο Χαρίτων και η επιτροπή ζήτησαν να ακούσουν μάρτυρες και, από την πλευρά τους, οι Ζωγραφίτες να καταθέσει ο μοναχός Ματθαίος από το Χιλανδάρι, παρότι εκπρόσωπος της μονής του διότι *καὶ γέρων ὦν καὶ μάλα τοῦ δικαίου λόγον ποιούμενος καὶ τῆς ὑποθέσεως ἡμῶν ἀκριβῆς ἐπιστήμων* και δήλωσαν ότι θα συνταχθούν με όσα δηλώσει. Ο Ματθαίος όμως υπεξέφευγε και αναγκαστικά κλήθηκαν δέκα μάρτυρες από την περιοχή, οι οποίοι ενόρκως κατέθεσαν ότι ο χαντακνός υδρόμυλος ανήκει στή μονή Ζωγράφου.

Στό στάδιο αυτό της διαδικασίας πιστεύουμε ότι συντάχθηκε από τον Χαρίτωνα το έγγραφο του επιτίμιου εις βάρος του μοναχού Ματθαίου (και των άλλων δύο μοναχών): ο γέρων Ματθαίος ορκίσθηκε ότι θα καταθέσει την αλήθεια, πράγμα που δεν έπραξε, και ο Πρώτος και μητροπολίτης (η *μειριότης*) Ουγγροβλαχίας επέβαλε αμέσως επιτίμιο (*ἐπιτίμιον ἐξεφωνήσαμεν ἀφορισμοῦ* [στ. 11-12] και *ἐγγράφως ἐξεθέμεθα τὸ ἐπιτίμιον* [στ. 13]), ώστε να παραδειγματισθούν και οι παριστάμενοι μελλοντικοί μάρτυρες⁸. Το έγγραφό μας άρα συντάχθηκε από τον Χαρίτωνα τόν μήνα Σεπτέμβριο της β' ινδικιώνος (1378). Παρότι είναι βεβαία, πιστεύουμε, η ταύτιση της *μειριότητος*, που υποσημαίνεται, κατά πάσα πιθανότητα, με μνηολόγημα (στο κείμενο του εγγράφου μας δεν σημειώνονται μήνας και ινδικιών) με τον Πρώτο Χαρίτωνα, πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι οι επίσκοποι/μητροπολίτες (πλην ελαχίστων εξαιρέσεων) χρησιμοποιούν την λέξη *ταπεινότης*⁹. *Μειριότης* και μνηολόγημα αποτελούν συνήθη πατριαρχική πρακτική¹⁰. Όμως είναι δύσκολο να δεχθούμε ότι αυτοκράτωρ και μέγας πριμικήριος διέταξαν τον πατριάρχη να μεταβεί στον Χάντακα για τον μύλο!... Κατά συνέπειαν, θα επιμείνουμε στον Χαρίτωνα, σπυριζόμενοι τόσο στο γράμμα, όσο και στο πνεύμα της υπόθεσης και της διαδικασίας. Στο έγγραφο του Χαρίτωνος πρέπει να προστεθεί και το —χωρίς χρονολογία— *γράμμα* μιας ακόμη *μειριότητος*, του επισκόπου Ιερισσού Ισαάκ, ο οποίος αφού μνημονεύσει το πρόσταγμα του Ανδρονίκου Δ' προς τον μέγα πριμικήριο Ιωάννη, την υπό τον Χαρίτωνα επιτροπή, την επιτόπια εξέταση και την τελική απόφαση, ορίζει με την σειρά του ότι ο υδρόμυλος στο Μαρμάρι «πλησίον» του Χάντακος ανήκει στή μονή Ζωγράφου και εκφωνεί αφορισμό εις βάρος οποιουδήποτε τολμήσει να αμφισβητήσει τα δικαιώματα της μονής¹¹. Το έγγραφο του Ισαάκ χρο-

8. Η ποινή του αφορισμού έχει ευρεία χρήση, ακόμη και προληπτικά: Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, *Αφορισμός. Η προσαρμογή μιάς ποινής στις αναγκαιότητες της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1997, 82-83, 113-114, 177-178.

9. Βλ. έγγραφο του Χαρίτωνος, LEMERLE, *Actes de Kutlumus*, 106.

10. Η επισήμανση αυτή οφείλεται στον Ν. Οικονομίδη.

11. *Zographou*, αρ. XLIX, 112-113.

νολογείται πράγματι το 1378. Θα μπορούσε κανείς να ταυτίσει τον συντάκτη του εγγράφου μας με τον επίσκοπο Ιερισσού; Πράγματι τόσο το ύφος, όσο και το ότι και τα δύο έγγραφα δεν έχουν χρονολογία και έχουν συνταχθεί από μια *μετριότητα* συνηγορούν για την ταυτοπροσωπία. Από το γράμμα του Ισαάκ, όμως, σαφώς προκύπτει ότι δεν είχε μετάσχει στην επιτροπή που μετέβη στον Χάντακα. Επιφορισμένος από τον μέγα πριμμικέριο ήταν ο Χαρίτων και μόνο. Το πρόσωπο δηλαδή που συνέταξε το έγγραφό μας, *ἐπίσκοπος*, δεν θα μπορούσε να είναι άλλο από τον μητροπολίτη Χαρίτωνα, έστω και αν χρησιμοποιεί τον όρο *μετριότης*—όπως ο Ιερισσού—και όχι *ταπεινότης*. Τέλος, αυτό και μόνο, δύο αφορισμοί σχεδόν ταυτόχρονοι από δύο ανώτατες εκκλησιαστικές αρχές, μαρτυρεί για την σοβαρότητα της υπόθεσης του μύλου στον Χάντακα.

Οι Χιλανδαρινοί κατήγγειλαν ότι οι μάρτυρες είναι φίλοι των Ζωγραφιδών και πρότειναν δικούς τους μάρτυρες, τούς οποίους όμως ανεύρε ο Χαρίτων σέ παλιότερο έγγραφο του μεγάλου πριμμικέρου Ιωάννη. Ο Πρώτος αποφαινεται υπέρ των Ζωγραφιδών κάνοντας χρήση των κειμένων νόμων περί νομής και δεσποτείας¹² και των εγγράφων για τα δίκαια και τα προνόμια του Χάντακα. Με άλλα λόγια, προκειμένου να αποφασίσει, ο Χαρίτων συνεδύασε την γενική βυζαντινή νομοθεσία με την καθημερινή (φρουδαρχική) πρακτική του ΙΔ΄ αιώνα¹³.

Η πρόνοια του Μονομάχου. Όπως ήδη αναφέραμε, στο αρχείο της μονής Ζωγράφου σώζεται (σε αντίγραφο) το σιγγιλιώδες γράμμα του πρωτοκυνηγού Ιωάννη Βατάτζη, που παραδίδει μετά από ορισμό του αυτοκράτορα στον έπαρχο Μιχαήλ Μονομάχο, *ποσότητα* 50 υπερπύρων, *γονική* και άνευ *δουλείας* (δηλαδή κληρονομική και χωρίς υποχρεώσεις) από την *οικονομία* στον Στρυμόνα, την οποία παρέχώρησε στον Μιχαήλ με χρυσόβουλλο ο αυτοκράτωρ.

Στο σημείο αυτό, σκόπιμο είναι να σταθούμε σε ένα πρόβλημα που παρουσιάζει το πρακτικό: ο Βατάτζης παραδίδει στον Μονομάχο μια πρόνοια, της οποίας το μέγεθος ξεπερνά κατά πολύ την *ποσότητα*, που είχε ορίσει ο αυτοκράτωρ (50 υπέρπυρα). Δηλαδή, αν αθροίσουμε τα υποσύνολα των πράξεων, που περιέχονται στο έγγραφο, ο Χάντακας και η περιοχή του φαίνεται ότι παρήγαν 102,5 υπέρπυρα επισίως. Το ποσό αυτό εμφανίζεται στο έγγραφο καταμεμημένο σε δύο ενότητες

12. Ο Χαρίτων ακολουθεί πιστά τον Αρμενόπουλο, «καινούργιο» σχετικά πόνημα για την εποχή. Βλ. Κ. ΠΙΤΣΛΚΗΣ, *Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, Πρόχειρον νόμων ἢ Ἐξάβιβλος*, Αθήνα 1971, 2.1.36, σελ. 105 και Παράρτημα, 2, 22, σελ. 368. Ο φίλος κ. Κ. Πιτσάκης με οδήγησε στον μαϊάνδρο της νομοθεσίας. Τον ευχαριστώ.

13. *Zographou*, αρ. XLVII, 109-112.

των 50 και κάτι υπερπύρων η κάθε μία. Ο G. Ostrogorski απέδωσε την διαφορά ανάμεσα στα δύο ποσά σε λάθος του Βατάτζη¹⁴. Ορθότερα, ο Ν. Οικονομίδης αναλύοντας τη δομή του πρακτικού και σε συνδυασμό με δύο ακόμη πρακτικά, διετύπωσε την υπόθεση ότι ο Βατάτζης πράγματι έθεσε στην διάθεση του Μονομάχου 102,5 υπέρπυρα καλώντας τον σιωπηρά να επιλέξει ποιά ποσότητα θα κληροδοτούσε στους απογόνους του, εφόσον η πρόνοια ήταν γονική. Παρατηρεί ακόμη ο Οικονομίδης, ότι πρόκειται για πρακτική, που επέτρεπε πιθανές καταχρήσεις, ιδιαίτερα όταν γίνονταν από ισχυρά άτομα (όπως ο Μονομάχος)¹⁵.

Η δεύτερη αυτή υπόθεση φαίνεται πιθανότερη χωρίς, ωστόσο, να παρέχει επαρκή αιτιολόγηση και ερμηνεία. Πράγματι, ο πρωτοκουνηγός Ιωάννης Βατάτζης (μελλοντικός μέγας στρατοπεδάρχης), πρόσωπο γνωστό για την ανάμειξη του σε οικονομικές παρανομίες, υπερβαίνοντας τον όρισμό του αυτοκράτορα, παραδίδει στον έπαρχο Μιχαήλ Σεναχρείμ Μονομάχο, άνθρωπο του αυτοκρατορικού περιβάλλοντος, μελλοντικό μέγα κονοσταύλο και κεφαλή της Θεσσαλονίκης, ποσό διπλάσιο από το ορισθέν ως πρόνοια. Ο βασιλεύς παρεχώρησε 50 υπέρπυρα. Όμως, ο Βατάτζης θέτει στην διάθεση του Μονομάχου προσόδους που διακρίνονται σε δύο μεγάλες ενότητες των 50 υπερπύρων η κάθε μία. Στο έγγραφο δεν αναφέρεται το ποσόν των 102,5 υπερπύρων παρότι οι γραμματείς του Βατάτζη γνωρίζουν να υπολογίζουν άσφαλτα τα ποσά των αθροίσεων και να πραγματοποιούν λεπτούς αριθμητικούς υπολογισμούς, όπως π.χ. αυτόν του *ἀντι οίκουμένου*.¹⁶ Με άλλα λόγια, ο Μιχαήλ Μονομάχος θα μπορεί να διαχειρίζεται 102,5 υπέρπυρα εξ'ων 51 αποτελούν την επίσια πρόσδοδό του ως προνοιαρίου και άλλα 51,5 ανήκουν στο δημόσιο: ο Μονομάχος δηλαδή θα εισπράττει προσόδους και για λογαριασμό του δημοσίου και θα είναι, άρα, υπόλογος για τα χρήματα αυτά έναντι του βασιλικού ταμείου. Αυτό όμως δεν αναφέρεται στο έγγραφο και είναι περισσότερο από βέβαιο ότι το βασιλικό ταμείο ουδέποτε έλαβε από τον Μονομάχο τα 50 υπέρπυρα, τα επί πλέον της πρόνοιας. Ο πρωτοκουνηγός εξασφάλισε, δηλαδή, στον έπαρχο ότι, ακόμη και σε περίπτωση σιποδείας, πράγμα που θα μείωνε ή και θα καταργούσε την λειτουργία του υδρόμυλου, γενικότερου λιμού ή, τέλος, οποιασδήποτε συγκυρίας, θα είχε τη δυνατότητα και την βεβαιότητα ότι θα εισπράττει άνετα το εισόδημα από

14. G. OSTROGORSKI, *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, Βρυξέλλες 1954, 355 σημ. 2.

15. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Notes sur un praktikon de proniaire*, *TM* 5, 1973, 343 και σημ. 23. Για την σταδιοδρομία του Μονομάχου βλ. R. RADI, *Vreme Jovana Paleologa*, Βελιγράδι 1993, 142· Λ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Οι πρώτοι Παλαιολόγοι*, Αθήνα 1983, 81, 101 και σημ. 61· F. BARIŠIĆ, *Mihajlo Monomah, epah i veliki konostavl*, *ZRVI* 11, 1968, 215-234· *PLP* 8, 1966, No 19306,

16. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Notes sur un praktikon de proniaire*, 341 κεξ.

την πρόνοια, μια και η δεύτερη ενόπιτα των 50 υπερπύρων αφορούσε κυρίως δασμούς από την αλιεία, την προσόρμιση αλιευτικών πλοιαρίων (μονοξύλων) καθώς και τέλη του διαβατοῦ τῶν εἰσερχομένων καὶ ἐξερχομένων καραβίων ή, τέλος, από τη μεταφορά «γεννημάτων και ετέρων ειδών» από τις φορηγίδες (πλάτες) του Χάντακα και της περιοχής του (Νεβόλιανη, Χουδηνά), όπως θα αναγραφεί αναλυτικά στο χρυσόβουλλο του 1342¹⁷.

Το ενδιαφέρον στοιχείο που προκύπτει από μια τέτοια υπόθεση και ανάλυση είναι, ότι το πρακτικό αποκαλύπτει με αρκετή ενάργεια ψηφίδες μιας σχετικά προωθημένης οικονομικής λογικής, που θέτει, παράλληλα με την τήρηση του όρκου πίστεως προς τον αυτοκράτορα, την συνενοχή των μελών της άρχουσας τάξης, έστω και εις βάρος του κράτους, ως ένα από τα κύρια μελήματα των ευγενών για την εξασφάλιση σταθερότητας και εγγύησης των εισοδημάτων τους.

Η εξέλιξη της διαμάχης. Οι κατιόντες του Μονομάχου δεν απήλαυσαν τα εισοδήματα από τον Χάντακα, που, ύστερα από λίγα χρόνια επέστρεψαν στο δημόσιο για να εκχωρηθούν περί το 1341 από τον αυτοκράτορα στην μονή Ζωγράφου, μετά από παράκληση του βούλγαρου τσάρου Ιωάννη-Αλεξάνδρου (Ασέν). Συγκεκριμένα, ο αυτοκράτορ Ιωάννης Ε΄ απολύει τον Ιανουάριο του 1342 τέσσερα χρυσόβουλλα, τα οποία επιβεβαιώνουν την πρόσφατη (πρὸ ὀλίγου, ἄρτίως) εκχώρηση από τον Ανδρόνικο Γ΄ της αγροτικής κοινότητας του Χάντακα και της περιοχής του στη μονή Ζωγράφου *καθὼς ἐκράτει καὶ ἐνέμετο τὸ τοιοῦτον χωρίον ὁ οἰκεῖος καὶ ἠγαπημένος δοῦλος τῆς βασιλείας μου ἔπαρχος ὁ Μονομάχος*¹⁸. Δεν είναι δυνατό νά επεκταθούμε στην ταραγμένη περίοδο της νόσου και του θανάτου του Ανδρονίκου Γ΄ και βέβαια της διαδοχής του, αλλά δεν μπορούμε να μην συνδέσουμε τη φροντίδα του Μονομάχου ή της μονής Ζωγράφου για τα εισοδήματά τους με τα τεκταινόμενα στην Κωνσταντινούπολη. Αντίθετα, θα σημειώσουμε ότι η πρόνοια στον Χάντακα και η ποσότης η οφειλόμενη στο δημόσιο βαθμιαία συγχωνεύονται. Το πρώτο χρυσόβουλλο καθορίζει ότι :

α) Ο Χάντακας και η περιοχή του περιέρχονται στην κατοχή της μονής όπως είχαν περιέλθει στην κατοχή του Μονομάχου και

β) *οὐδὲν καθέλκονται τῆς τοιαύτης... μονῆς εἰς δόσιν τῶν πεντήκοντα ὑπερπύρων... και ἀκόμη οὐ μὴ καθέλκυσθήσονται τὰ κτήματα τῆς τοιαύτης... μονῆς εἰς τὴν δόσιν τῶν ρηθέντων πεντήκοντα ὑπερπύρων παρὰ τοῦ μέρους τοῦ δημοσίου...*¹⁹

17. *Zographou*, αρ. XXXII, 74-75.

18. *Zographou*, αρ. XXXIII, 76

19. *Zographou*, αρ. XXXI, 73.

Το δεύτερο χρυσόβουλλο έχει περισσότερες λεπτομέρειες για την περιοχή του Χάντακα. Τονίζεται το θέμα των υδρομύλων και οι υπάρχουσες διενέξεις για την περιοχή τους από την μονή Χιλανδαρίου και τους Μαρμαριώτες. Η όλη περιοχή και τα δικαιώματά της, δηλαδή τα έσοδα από τους φόρους και τους δασμούς, ανήκουν στο μοναστήρι, όπως ανήκαν προηγουμένως στον Μονομάχο, που καρπωνόταν και τον δασμό επί της αλιείας. Δεν υπάρχει μνεία συγκεκριμένου ποσού, άρα *de facto* έχουν ενοποιηθεί πρόνοια και τέλη του δημοσίου²⁰. Στο τρίτο και στο τέταρτο χρυσόβουλλο, που αφορούν το σύνολο των φορολογικών απαλλαγών και προνομίων της μονής στον Στρυμόνα, ο Χάντακας αναφέρεται χωρίς πια την μνεία του Μονομάχου και της ποσότητας των 102,5 υπερπύρων²¹.

Το 1346 ο Stefan Dušan στέφεται βασιλεύς και αυτοκράτωρ έχοντας ήδη καταλάβει την Ανατολική Μακεδονία και παραχωρεί γαίες και πρόνοια στους σέρβους ευγενείς και στους ρωμικούς υποστηρικτές του νέου καθεστώτος στην Μακεδονία. Ο Χάντακας και η περιοχή του, ζωτικής σημασίας για τον οικονομικό και ενδεχομένως στρατιωτικό έλεγχο του κάτω ρού του Στρυμόνα, *προσπλήθε... εις την ύποταγήν και ύποχειριότητα της βασιλείας μου, εκρατήθη και εδόθη ἀλλαχοῦ* γράφει ο Dušan στο χρυσόβουλλό του προς την μονή Ζωγράφου, χωρίς ωστόσο να αναφέρει τον εφήμερο προνοιάριο. Υποθέτουμε ότι πρόκειται για την σερβική μονή Χιλανδαρίου, που επί χρόνια εποφθαλιμούσε τον Χάντακα και τον μύλο του και θα επεχείρησε και επέτυχε μέσω των προνομιακών²² σχέσεών της με τον σέρβο ηγεμόνα να οικειοποιηθεί την τέως πρόνοια του Μονομάχου. Η μονή Ζωγράφου προσέφυγε στον «προστάτη» της, τον βούλγαρο τσάρο Ιωάννη Αλέξανδρο που, με την σειρά του, ζήτησε την επιστροφή της πρόνοιας του Χάντακα, αίτημα που ικανοποιεί ο Ιωάννης Ε΄. Ο Dušan στο χρυσόβουλλό του επαναλαμβάνει την διάκριση σέ πρόνοια του μεγάλου κονοσταύλου *ἐκείνου* (δηλαδή 50 υπερπυρα) και σε φόρο 50 υπερπυρων προς *τὸν δημόσιον* (δηλαδή 10 στον δημόσιον Θεσσαλονίκης και 40 στον δημόσιον Σερών), σύνολο 100 υπερπυρα²³.

Στο τέταρτο χρυσόβουλλο του 1342 αναφέρεται, μεταξύ άλλων, και το μετόχι του Αγίου Γεωργίου στο Λοζίκι, το οποίο νεμόταν ως πρόνοια ο Πέτρος ο Δουκόπουλος. Πριν το 1342, το μετόχι και κάποια έκταση γης στο Λοζίκι (στην οποία λειτουργούσε ένας υδρομύλος) που απέφεραν την ποσότητα των 20 υπερπύρων,

20. Zographou, αρ. XXXII, 74-776.

21. Zographou, αρ. XXXIII και XXXIV, 76-83.

22. Λ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, Τα σερβικά πρόνοια, στο: *Ιερά μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και τέχνη*, Αθήνα 1999 [Αθωνικά Σύμμεικτα 7], 84.

23. L. MAVROMMATIS, Le chrysobulle de Dušan pour Zographou, *Byzantion* 52, 1982, 351-356.

είχαν δοθεί από τον αυτοκράτορα στον μοναχό Ματθαίο, ο οποίος θα εξελιχθεί σε οικονομικό νου του Χιλανδαρίου. Εν συνεχεία όμως, η γη αυτή και ο υδρόμυλος εκχωρήθηκαν στη μονή Ζωγράφου (ήδη επί Ανδρονίκου Β΄) και ο Ιωάννης Ε΄ διατάσσει να μην παρενοχλούνται οι Ζωγραφίτες από τον Ματθαίο και τους Χιλανδαρινούς²⁴.

Τα επόμενα χρόνια, η διαμάχη μεταξύ Ζωγράφου και Χιλανδαρίου και ως ένα σημείο Μαρμαριωτών συνεχίζεται. Δύο παράγοντες κρατικής εξουσίας παράλληλα με την βυζαντινή έχουν εμφανισθεί στην Ανατολική Μακεδονία μετά τον θάνατο του Dušan (1355). Στην περιοχή των Σερρών η δέσποινα Ελένη, χήρα του Dušan, ο δεσπότης Ιωάννης Uglieša²⁵ και στην περιοχή της Χριστούπολης οι αδελφοί Αλέξιος και Ιωάννης, μέγας στρατοπεδάρχης και μέγας πριμμικήριος αντίστοιχα, επιχειρούν κατά καιρούς να επιλύσουν την έριδα, αλλά μάταια. Στα τέλη της δεκαετίας του 1370, ο Πρώτος Χαρίτων, όπως είδαμε, κατ' εντολήν του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Δ΄ και του μεγάλου πριμμικηρίου, γνωματεύει υπέρ των Ζωγραφίων. Η συχνή εναλλαγή προσώπων όχι μόνο στο ανώτατο επίπεδο αλλά και σε θέσεις-κλειδιά, Ρωμαίων ή Σέρβων, όπως γλαφυρά γράφει στην απόφαση για τον Χάντακα ο Χαρίτων, επέτρεπε να εκμαιεύονται εκχωρήσεις γαιών και εισοδημάτων και να κατασκευάζονται και να προσκομίζονται «συνεσκιασμένα» επίσημα έγγραφα (κυρίως χρυσόβουλλα). Η προφορική μαρτυρία και η βούληση για απονομή δικαιοσύνης έλυναν τα προβλήματα για κάποιο χρονικό διάστημα —μέχρι τουλάχιστον την όποια αλλαγή στη διοίκηση η πλήρη αλλαγή καθεστώτος (τουρκοκρατία).

24. *Zographou*, αρ. XXXIV, 78.

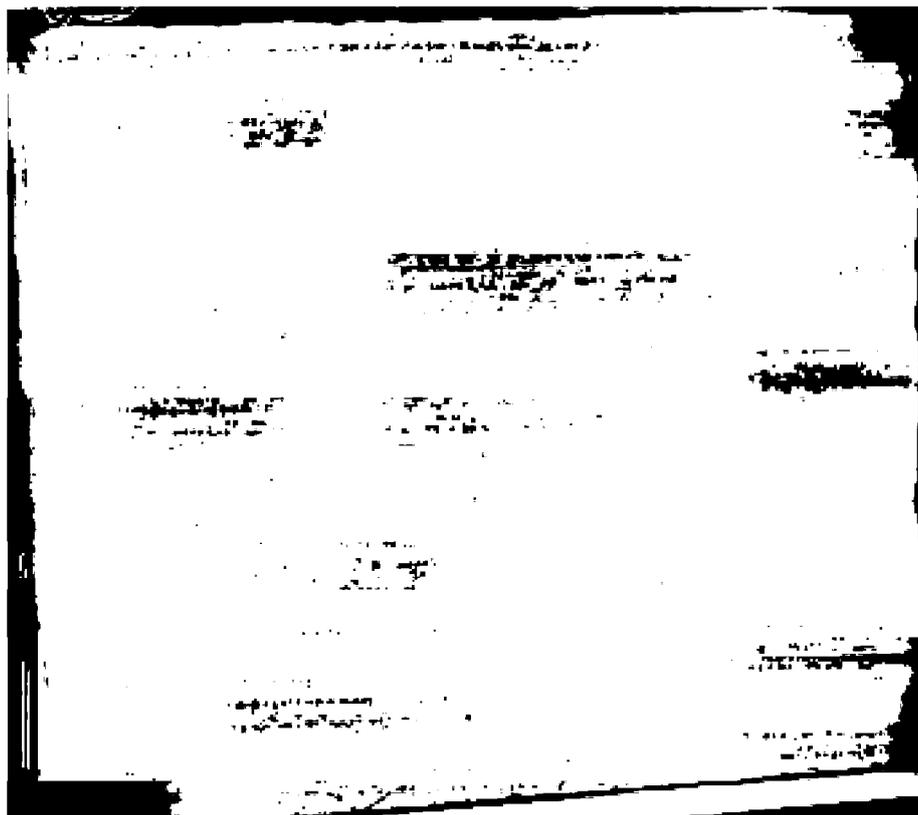
25. Στο αρχείο της μονής Ζωγράφου (αρ. L, 113-114) σώζεται, σε αντίγραφο, γράμμα με χρονολογία Νοέμβριος, ινδικιών β΄ και υπογραφή «ο μέγας δουξ». Ο συντάκτης του εγγράφου συμμορφώνεται με το πρόσταγμα του αυτοκράτορα και εγγυάται τις φορολογικές απαλλαγές της μονής για τον Χάντακα και τα χωράφια που «απεσπάσθησαν» από την επισκοπή Ιερισσού σύμφωνα με το χρυσόβουλλο. Παραμένει προβληματική η ταυτότητα του μεγάλου δούκα αυτού. Μόνος με αυτόν τον τίτλο στα ελληνικά και σε σλαβική απόδοση «velik vovodas» αναφέρεται το 1358 ο Uglieša (βλ. LEMERLE, *Actes de Kufulumus*, 231. Ο Ούγλεσις αυτός ταυτίζεται με τον μετέπειτα (1366) δεσπότη Ιωάννη Uglieša (†1371) και η ινδικιών β΄ του εγγράφου ανήκει στο έτος 1364. Βλ. την συζήτηση για την δραστηριότητα του δεσπότη στις Σέρρες στον OSTROGORSKI, *Serska oblast*, 14 κ.εξ., 124 κ.εξ. Ο μέγας δούξ του εγγράφου θεωρεί αυθέντη του τον αυτοκράτορα δηλαδή τον Ιωάννη Ε΄, πράγμα που ενδεχομένως απορρέει από την συνάντησή τους στην Χριστούπολη το 1358. Βλ. KRAVARI, *Actes de Pantocrator*, 108.

ΤΟ ΕΓΓΡΑΦΟ

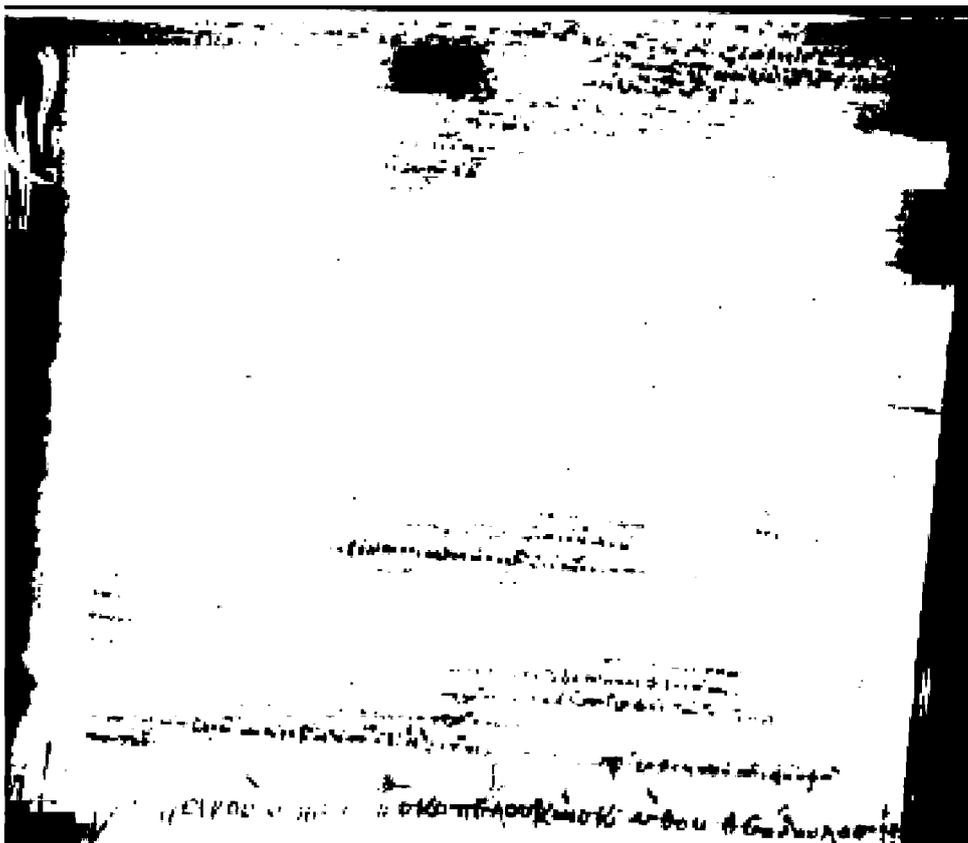
ΤΟ ΕΠΙΤΙΜΙΟ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΧΑΡΙΤΩΝΟΣ

† Ὁρισμῶ τοῦ περιποθήτου θείου τοῦ [κρα]τι(αιοῦ) [κ]αὶ ἀγίου ἡμῶν αὐθ(έν)του καὶ βασιλέ(ως), τοῦ περιφανεστάτου μεγάλου πριμικηρίου παρεγενόμεθα εἰς τὸν Χάντακα, ἐπὶ τῷ ἀκοῦσαι τῶν² Ζωγραφιδῶν τε καὶ Χελαν[ταρηνῶν δι]χοστασίαν ἀμφοτέρ[ων] ἐκ[τήν]των περὶ τοῦ ἐκεῖσε ὑδρομύλωνος, ἐπισταῖσαι τε τὸν τόπον καὶ τὴν κατὰ νόμους κρίσιν³ τὴν καὶ ψῆφον ἐξενεγκεῖν. Συνῆλθον οὖν ἐκεῖσε τό τε μέρος τῶν Ζωγραφιδῶν καὶ τῶν Χελανταρηνῶν καὶ ἐξεῖπον ἡμῖν τὰ τε δικαιώματα καὶ τοὺς⁴ λόγους αὐτῶν. Καὶ ὅσον μὲν ἀπὸ τῶν λόγων αὐτῶν ἐμάθομεν πλέον οὐδέν, ἐκατέρου μέρους τὰ συντείνοντα μὲν ἑαυτῷ λέγοντος οὐ μὴν δὲ καὶ βε-⁵βαιούντα νομίμως, ὁποίου τῶν μερῶν τούτων ὁ τοιοῦτος μύλων ἐστίν. Ὅμως ἐξηπίσαστο τὸ μέρος τῶν Ζωγραφιδῶν, ἵνα ὁ προηγούμενος⁶ τῆς τοῦ Χελανταρίου μονῆς, ὁ τῆ ἐκείνων γλώττι λεγόμενος Ἰωβάν, ἱερομόναχός τε ὢν καὶ πν(ευμα)τικός, καὶ ὁ ἐν ἱερομονάχοις καὶ πν(ευμα)τικοῖς κ(ὐρ)⁷ Ματθαῖος καὶ ὁ ἐν μοναχοῖς Μιχαὴλ ὁ Ἀρβανίτης, δέξωνται ἐπιτίμιον ἀλύτου ἀφορισμοῦ ὅτι ὁ μύλων οὐκ ἔστι τῶν δικαίων τοῦ Ζωγρα-⁸φικικοῦ μετοχίου τοῦ [..... ἀ]λλ' ἐνὶ μᾶλλον τῶν Χελανταρηνῶν καὶ οὕτω διαλύσασθαι τὴν διένεξιν. Ἀκούσαντες δὲ ἐκεῖνοι τὰ περὶ τούτου, ἐν⁹ τῷ μέρει μὲν κατεδ[έ]χ[θησαν ὁμόσ]ασθαι τότε [.....]καὶ εἶπεν οὐ πρὸς τὸ ζήτημα τῶν Ζωγραφιδῶν, ὅτι τοῦ Χάντακος οὐκ ἔστιν ὁ μύλων, ἀλλ' οὐ-¹⁰τως ἀπλῶς, ὅτι ἡμέτερος ὁ μύλων ἐστίν' ἐν τῷ μέρει καὶ τὸ βάρος ὑπεστέλλο-ντο μὲν τοῦ ἀφορισμοῦ, οὐ μὴν δὲ τὴν ἀλήθειαν δεῖξαι ἐβούλοντο.¹¹ Ὅμως ἡμεῖς τὴν τε αἴτησιν δεξάμενοι τῶν Ζωγραφιδῶν, τοὺς τε Χελανταρηνούς ἐπιστομίζειν ἐθέλοντες, ἐπιτίμιον ἐξεφωνήσαμ(εν) ἀφο-¹²ρισμοῦ κατὰ τῶν ἀνωτέρω ἐπιτιμ(έν)ων [.....] καὶ ἐδέξαντο ἑαυτοῖς[.....] ὑποκεῖσθαι τῷ τοιοῦτῳ ἐπιτιμῷ, εἴπερ οὐκ ἔστιν ὁ μύλων¹³ αὐτῶν, ἐπεὶ, ὡς εἶπον, οὐδε τοῦ Χάντακος[.....]γα οὖν βεβαίωσιν καὶ ἀσφάλειαν καὶ ἐγγράφως ἐξεθέμεθα τὸ ἐπιτίμιον¹⁴ πρὸς τοὺς Χελανταρηνούς· καὶ ἐπιτίμιον αὐτοῖς ἐπέθηκεμ(εν) ἀλύτου ἀφορισμοῦ, τῆ διαβαινούσῃ παρὰ τῶν Ἀποστόλων εἰς ἡμᾶς ἐξουσία¹⁵ παρὰ τοῦ Σ(ωτῆ)ρ(ο)ς Χ(ριστο)ῦ, λύειν τὴν καὶ δεσμεῖν ὥπερ ἀλύτῳ δεσμῷ ὑποκεῖσθαι ὀφείλουσιν οἱ Χελανταρηνοὶ, ἐὰν συκοφαντῶσι περὶ τὴν τοῦ μύλωνος¹⁶ δεσποτείαν τοὺς Ζωγραφίτας καὶ οὐκ ὀφείλει τις ἀφ' ἡμῶν ἢ οἰοσδήποτε τῶν ἐν ἀγίῳ Πν(εύμα)τι ἀγαπητῶν ἀδελφῶν τῆς ἡμῶν μετριότητος καὶ¹⁷ συλλειτουργῶν ἢ τῶν πν(ευμα)τικῶν ἢ ἱερομονάχων [τι]ς λῦσαι τὸν παρ' ἡμῶν ἐκφωνηθέντα δεσμόν, εἰ μὴ ἄρα αὐτοὶ οἱ Χελανταρηνοὶ καθ'

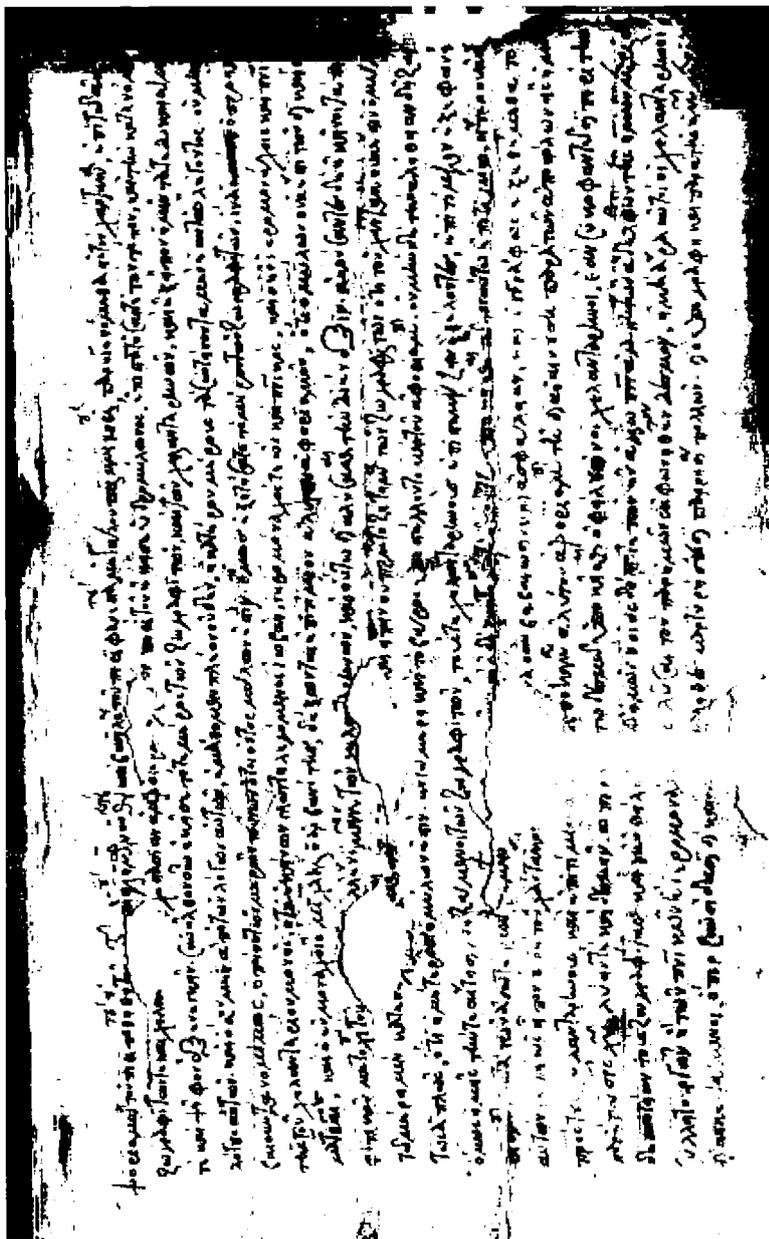
ἑαυτοῦς¹⁸ διασκεψάμενοι, ὅπερ συνίδασι δίκαιον καὶ ἀληθὲς μαρτυρήσουσθε παρ-
ρησία πολλῶν διὸ ὑπεγράφη καὶ παρὰ τῆς ἡμ(ῶν) μετριότητος, δι' ἀσφάλειαν †.

Το σιγιδλιώδες γράμμα (αντίγραφο) του Βατάτζη για το Μονομάχο
(φωτ. Λ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ): στίχοι 1-33

Το σιγιλλιώδες γράμμα (αντίγραφο) του Βατάτζη για το Μονομάχο
(φωτ. Λ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ): στίχοι 15-46

Το έγγραφο του Πρώτου Χαρίτσανος (φωτ. Λ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ)

Lenos ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, La *pronoia* de Monomaque et le litige à propos de Chantax (1333-1378)

L' article traite de l' affaire des moulins à eau du village Chantax aux embouchures de Strymon. En effet, un long litige opposa les monastères de Zographou et de Chilandar sur la possession des moulins et de leurs revenus. Nous en distinguons deux phases:

- a. L' acte du Prôtos Chariton (1378) qui contient un *aphorismos* contre les représentants de Chilandar qui avaient présenté des actes falsifiés.
- b. Le prôtokynègos Jean Vatatzès avait remis, en tant que recenseur, les revenus des moulins à l' éparchos Michel Monomachos, mais au lieu des 50 il lui remis 102 hyperpres. Il y eut, donc, fraude au détriment du fisc.

Plusieurs facteurs ont influencé l' évolution de cette affaire: le pouvois serbe, durant et après le regne de Stefan Dušan, celui du despote Jean Uglieša et, enfin, celui des frères Alexis et Jean, à Christoupolis.